

Ovaj ogleđ je naknadno istraživanje prostora koje sam tokom poslednjih godina nazvala sredinom između biološkog i simboličkog života. Takvog posrednika koji artikuliše biologiju i istoriju, činjenicu i smisao, goli život i egzistenciju, teško je situirati. Najčešće se smatra da su binarni termini te artikulacije odvojeni, ako ne i nezavisni, te su kao takvi predmet zasebnih studija čiji se rukovodeći metodi i koncepti ne susreću. Biološki život javlja se kao skup nejasnih datosti koje se opiru svesti i koje podižu nepremostivu prepreku sa kojom se sudara misao u svojim zahtevima za slobodom. Ti zahtevi biće izloženi u nekom »drugom« životu koji se prepušta oblikovanju, odabiranju i usmeravanju, onom koji izgleda izmiče determinizmu biološkog života angažujući ga u jednom »smislu, to će reći, u pravcu i značenju istovremeno. Generički termin »simbolički život« precizno označava sve dimenzije života koje ne dopuštaju da budu svedene... na život.

Nedavni napreci u neurobiologiji pomogli su da uvidimo porozni karakter takvih granica: postoji samo jedan život – simboličko i biološko su izvorno i tesno povezani. Istovremeno i kognitivni organ i arhitektura, mozak očigledno predstavlja mesto njihovog preplitanja. Kao klupko elementarnih homeostatičkih dispozitiva i prstenova, kao i logička baza svih procesa konstrukcije koncepata, formi i značenja, mozak sjedinjuje život sa njim samim.

To jedinstvo sam nastojala da analiziram ranije, dok ovde nameravam, ne menjajući kurs, da proširim polje ispitivanja i razmotrim drugi granični koncept između biološkog i simboličkog života – koncept inteligencije. Taj zaokret svakako me ne udaljava od mozga kao filozofskog pitanja. Pre bih rekla da me navodi da izložim njegovu novu verziju.

Inteligencija takođe zauzima visoko mesto u filozofskom sukobu između dve strane života. Ona je rastrzana između naučnog definisanja kao urođene i biološki determinisane datosti i duhovnog značenja kao razumevanja i stvaranja, preko čega se poistovećuje s intelektom i odoleva svakom preformacionizmu. Ali pozadina ove podvojenosti zadire u pitanje da li se inteligencija može redukovati na skup cerebralnih dispozicija. Krug se dakle zatvara početnim pitanjem. Novi rad, međutim, nije naprosto nastavak mog prethodnog ogleada o mozgu, budući da preispituje neke od njegovih temeljnih pretpostavki. U tom smislu, *Preobražaji inteligencije* čine kritiku dela *Šta da radimo sa našim mozgom?*²

Istraživanje prostora interakcije između inteligencije i mozga zapravo dopušta da se izbliza istraži drugo središnje određenje inteligencije kakvo je sadržano u njenoj kibernetičkoj definiciji. Dugo sam mislila da neuronska plastičnost sprečava svako upoređivanje »prirodnog« mozga i mašine, pogotovo računara. Ali najnoviji napreci u polju veštačke inteligencije, pre svega razvoj »sinaptičkih« čipova, uzdrmali su taj stav. U određivanju odnosa između biološkog i simboličkog života, ne možemo više da izbegavamo razmišljanje o trećoj vrsti života, a to je njegova simulacija. Projekat Plavi mozak [Blue Brain], pokrenut u Lozani, ima za cilj stvaranje sintetičkog mozga, to jest replike arhitekture i funkcionalnih principa živog mozga. Ali između biološkog i simboličkog života, gde da smestimo veštački život? Da li je on uljez, ono što ostaje neznan i heterogeno i postoji samo kao njihov preteći dvojnik? Nije li on, naprotiv, nužni posrednik koji omogućuje njihovo dijalektičko povezivanje? Ovo nas navodi da se zapitamo da li se put koji vodi od pitanja *Šta da radimo sa našim mozgom?* do pitanja *Šta da radimo sa njihovim plavim mozgom?* svodi na konstataciju o lišavanju (prelaz sa »naš« na »njihov«) ili pak rezultira otkrićem novog oblika hibridizacije između živog bića i mašine. Da li dovodi do novog identiteta – koji ne bi bio ni »naš« ni »njihov«.

2 Katrin Malabu, *Šta da radimo sa našim mozgom?*, Fakultet za medije i komunikacije, Beograd, 2017, prev. Srđa Janković.

Jedan od glavnih izazova sa kojima koncept inteligencije suočava misao odnosi se na mogućnost uspostavljanja odnosa živog i neživog u pustolovini koja bi prevazišla njihovu razliku. Razdvojiti domene i nastojati da spasavamo »prirodu« ili integritet ljudskog bića od tehnološke »singularnosti« nikuda ne vodi. Istovremeno, zalagati se za suprotno, kao što ja ovde činim, predstavlja poduhvat koji zahteva niz tegobnih medijacija. Upravo te medijacije odgovaraju preobražajima inteligencije.

UVOD

Istorija inteligencije i anatomija jednog sukoba

Naučna elaboracija koncepta inteligencije na prelazu 19. veka otvara jedno od teorijski najznačajnijih bojnih polja modernosti.³ Psiholozi, istoričari, filozofi i biolozi prepiru se oko značenja onoga što se istovremeno prezentuje kao veoma star i veoma nov koncept. Ambiciozno teorijsko konstituisanje ove pridošlice od samog početka je konfliktno. Sa jedne strane, inteligencija igra istu ulogu kao razum u epohi Prosvetiteljstva, predstavljajući se kao redefinicija duha, saznanjnih sposobnosti i sveukupnog psihičkog života. Sa druge, čini se da ona taj isti razum ugrožava.⁴ Uistinu, njenu vladavinu prati rečnik merenja, skale, testa, sve samih neprijatelja univerzalnog.

Kriza naučnog pojma inteligencije je posebno upadljiva u Francuskoj. Kada se ovaj pojam javio u polju psihologije, filozofi, sa Bergsonom na čelu, odmah su povelili rat protiv njegovog mogućeg ustoličenja. Teodil Ribo [Théodule Ribot] osniva 1888. godine na Kolež de Frans u Parizu katedru za psihologiju nakon što je Vilhelm Vunt [Wilhelm Wundt] otvorio prvu laboratoriju za eksperimentalnu psihologiju u Nemačkoj.⁵ Riboova katedra osnovana je godinu dana pre objavljivanja *Ogleda o neposrednim činjenicama svesti*. Godine 1892, Alfred Bine [Alfred Binet] dolazi na Sorbonu gde rukovodi laboratorijom za fiziološku psihologiju. U trenutku kada Bergson stupa na Kolež de Frans 1901. godine, sve je spremno za odmeravanje snaga.

3 Videti analizu Loren Daston [Lorraine Daston] u njenom članku »The Naturalized Female Intellect«, gde kaže: »Inteligencija, u uobičajenom i konvencionalnom shvatanju psihologa, predstavlja izrazito moderan pojam«, *Science in Context*, sv. 5, br. 2, 1992, str. 211.

4 Videti Jean David, *Le Procès de l'intelligence dans les lettres français au seuil de l'entre-deux-guerres, 1919–1927*, Pariz, Librairie A. G. Nizet, Pariz, 1966.

5 Posle Veberovih [Weber] i Fehnerovih [Fechner] radova.

Iako psiholozi tvrde da pojam inteligencije pokriva ceo niz empirijskih datosti, filozofi smatraju da im ipak ne polazi za rukom da kažu šta je inteligencija, da objasne šta znači »biti inteligentan«. ⁶ Sve se dešava kao da je inteligencija postojala, a da nije morala postojati. To je ravno opsenarstvu. Nijedan »test« ne bi mogao da pruži ontološki dokaz njenog postojanja.

Čuvene »metričke skale« inteligencije čija je prva verzija nastala 1905. godine u Francuskoj (Bine–Simonova skala), kasnije neprestano usavršavane i proširene po celoj Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama, pojavile su se istovremeno i kao teorijska i kao politička pretnja. Kvantifikacija nužno znači nejednakost. Simon to i sam potvrđuje u predgovoru dela koje je napisao sa Bineom, *Merenje razvoja inteligencije kod dece* sledećim rečima: »Naš instrument [Bine–Simonova skala] učvrstio je ideju o nejednakosti ljudi na osnovi sasvim različitoj od maglovitog osećanja.« ⁷ Inteligencija tako postaje neosnovana osnova nejednakosti među ljudima.

Kada filozofi žele da izraze ono što latinska reč *intelligentia* označava, to jest »spособnost razumevanja«, što se može protumačiti kao sposobnost uspostavljanja odnosa među stvarima na šta upućuje prefiks *inter-* i osnova *legere* (»izabrati, ubrati«) ili *ligare* (»povezati«), oni radije upotrebljavaju termin »intelekt« ili »um«. ⁸ Obično se tako prevodi ari-

6 Autori članka »A Collection of Definitions of Intelligence« izbrojali su – spisak nije iscrpan – ne manje od sedamdeset definicija ovog termina. To znači da zapravo ne postoji nijedna. Shane Legg i Marcus Hutter, »A Collection of Definitions of Intelligence«, Technical Report, *IDSIA*, jun 2007, str. 1–12.

7 Théodore Simon, predgovor u Alfred Binet i Théodore Simon, *La Mesure du développement de l'intelligence chez les jeunes enfants*, publikacija društva Alfred Binet, Pariz, Bourrelier, Pariz, 1954, str. 25. Predgovor iz 1921.

8 Valja ipak napomenuti da se termin »inteligencija« ponekad upotrebljava da označi intuitivnu sposobnost razumevanja, kao kod Nikole Malbranša [Nicolas Malebranche], primera radi, kada govori o »inteligenciji istina u koje verujemo kroz veru«, »Entretiens sur la métaphysique et la religion«, u

stotelovski *noûs*. U 17. veku ekvivalent latinskog *intellectus* postaje termin »shvatanje, poimanje« koji najčešće zamenjuje pojam intelekta. Ali kao ni intelekt, ni shvatanje ne može da se definiše i procenjuje u terminima psihološkog entiteta koji se razlikuje od jednog do drugog subjekta.

Inteligibilnost je još u grčkoj filozofiji uvek imala prvenstvo nad inteligencijom. Inteligencija inteligibilnog, *theoria*, podrazumeva da ideji asistramo kao nekom prizoru, bez intervencije i »delovanja«. Ne uspostavljajući čak ni suparništvo među gledaocima. Današnji slučajevi koncepta »shvatanja«, u svojoj elaboraciji od mislećeg subjekta, zadržavaju neutralnost u pogledu individualnih varijacija. Sve definicije »shvatanja« elaborirane tokom filozofskog 17. veka, od samog početka streme ka onome što će biti kantovska definicija »transcendentalnog«. Ovaj pojam deluje kao istinska zaštitna barijera protiv svakog pokušaja psihološkog konstruisanja logičkih operacija. Kantovsko transcendentalno je u neku ruku *ready-made*, prethodeća struktura koja zabranjuje, iako nije urođena, svako pitanje porekla.

Elaborirajući specifično filozofsko pitanje inteligencije u *Stvaralačkoj evoluciji*, Bergson zapravo namerava da je izvuče iz teorijske tamnice u koju psihološki pozitivizam pokušava da je zatvori.⁹ Istovremeno, on pobija viđenje Ipolita Tena razvijeno u radu *O inteligenciji* objavljenom 1870. godine¹⁰, kao i viđenje svog tadašnjeg protivnika, Alfreda Binea. Bergson tvrdi da inteligencija u početku nije bila individualno svojstvo nego, u znatno širem smislu, sposobnost prilagođavanja. Odatle na prvi pogled neočekivano određenje inteligencije kao težnje ka apstrakciji proistekloj iz života. Zamišljanje,

Oeuvres complètes XII, Pariz, Virin, 1984, str. 133.

- 9 Anri Bergson, *Stvaralačka evolucija*, prev. Filip Medić, Karijatide, Beograd, 1932. Napomenimo, međutim, da je upravo Feliks Raveson [Félix Ravaisson] prvi uveo koncept inteligencije u filozofiju u onom posebnom smislu koji usvaja Bergson. Videti *De l'habitude*, »Corpus des oeuvres de philosophie en langue française«, Fayard, Pariz, 1984, str. 9–49.
- 10 Hyppolite Taine, *De l'intelligence*, Hachette, Pariz, II tom, 1892.

crtanje, projektovanje, shematizovanje, sve su to dela adaptivnih nužnosti. Iz ove prve odlike inteligencije proizlazi njeno mnogo poznije značenje »sposobnosti saznavanja«. ¹¹

Inteligencija takva kakvu nalazimo u nama, izgrađena je evolucijom u toku puta; ona je isečena iz nečega šireg, ili bolje, ona je samo nužno ravna projekcija jedne stvarnosti koja ima reljef i dubinu. ¹²

Da bismo razotkrili ovu dublju »stvarnost«, trebalo bi ispitati samu evoluciju a ne psihologiju. Zar »filozofija [ne bi mogla] da objasni pravi postanak inteligencije« samo od života a ne od psiholoških podataka? ¹³

Međutim, paradoksalno je što postanak inteligencije ne može da bude delo same inteligencije, bar ne isključivo njeno. Zaista, u tome je sva nevolja, rođena iz života, inteligencija životu okreće leđa. »Inteligenciju karakteriše jedno prirodno nerazumevanje života.« ¹⁴ Šta to znači? Prema Bergsonu, inteligencija je:

[...] život koji gleda spolja, koji postaje spoljašnji u odnosu prema samom sebi, koji usvaja u principu ponašanje neorganske prirode da bi zapravo njime upravljao [...]. Ona ne bi mogla, a da ne napusti svoj prirodni pravac i da se ne savije na samu sebe, da misli pravi kontinuitet, stvarno kretanje, recipročno prožimanje, rečju, ovu stvaralačku evoluciju koja je sam život. ¹⁵

Obeležena eksteriornošću i distancom, ona gleda samo ispred sebe i stvrđnjava i učvršćuje sve što dotakne. Inteligencija se okamenjuje kada naumi da uzme sebe za predmet. Biološko i simboličko se ne razumeju.

11 Anri Bergson, *Stvaralačka evolucija*, str. 151.

12 *Ibid.*, str. 70.

13 *Ibid.*, str. 155.

14 *Ibid.*, str. 166.

15 *Ibid.*, str. 162 i 163.